

TARİHİN SONUNA İLİŞKİN FİKİRLER: G.W.F. HEGEL, K. MARX, F. FUKUYAMA

Işıl BAYAR BRAVO
Süleyman Demirel Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi

Tarihin belli bir amaca doğru eksiklikleri gidererek ilerlediğine ilişkin tasarım oldukça yaygındır. Bu tür bir tasarım kimi filozoflarda kaynağını bulur. Özellikle Hegel ve Marx tarihin ilerlediğini düşünmekteydiler. Buradaki ilerleme tasarımına eksikliklerin tam olarak giderildiği kimi yönetim biçimlerine ulaşma isteği eşlik eder. Bu biçime Hegel Prusya Devleti'nde; Marx komünist toplumda ulaşılacağını düşünür. Ancak Hegel bunun ulaşılacak en son biçim olduğuna inanmaz. Çünkü tin kendini açmaya, bu sayede yeni biçimler yaratmaya devam edecektir. Bu ilerleme tasarımlarından etkilenen Fukuyama da tarihi ilerleyen bir süreç olarak kabul etmiş ve Hegel'den farklı olarak, nihai yönetim biçiminin liberalizm olduğunu Hegel'e dayanarak iddia etmiştir.

Bu yazı, Hegel, Marx ve Fukuyama'yı tarih anlayışları bakımından incelemeyi ve benzerlikleriyle farklılıklarını ortaya koymayı amaçlamıştır.

ANAHTAR KELİMELELER

Tarih, tarihin sonu, yönetim biçimleri, ilerleme.

IDEAS ON THE END OF HISTORY: HEGEL, MARX, FUKUYAMA

Işıl BAYAR BRAVO
Süleyman Demirel University, College of Arts and Sciences

It is a prevalent representation that history goes to an end by complementing its deficiencies. This representation finds its origin in the thoughts of some philosophers. Especially Hegel and Marx assumed that history has a progress for an end. The will to find a form of administration which has complemented the deficiencies accompanies to this representation of progress. While Hegel proposed that the Prussian State has this perfect form, Marx believed that the communist society would be the final form which history strive after. But Hegel didn't believe that there is any absolute form which would stop the movement of history. In his philosophy he also assumed that spirit would never end its effort and would continue create new forms of administration. Fukuyama, who influenced by the thoughts of these two philosophers, also proposed that history is a progressing process. But additionally he argued that liberalism is the final form of administration which history eternally strives to achieve.

This paper aims to inquire these three philosophers' views on philosophy of history and to expose the relationships and differences of these views.

KEYWORDS

History, end of history, forms of administrations, progress.

1. GİRİŞ

Son dönemlerdeki etkili tartışmalar ya “ilerleme”nin olduğu, ancak ilerlemenin sonu gelmeyecek birikimli bir süreç olmadığı, eksiklikler ortadan kalktığına ilerlemenin duracağı noktasında ya da “ilerleme”den hiç bahsedilemeyeceği, bu kavramın modern döneme özgü bir kavram olduğu, “ilerleme”nin bir “mit”ten başka bir şey olmadığı noktasında olmaktadır. Özellikle tarih alanında “ilerleme”den sözedenerler, görüşlerini tarihin bir amaca doğru gittiğini savunan G. W. F. Hegel ve K. Marx’a dayandırarak savunmaktayken, diğer görüşü savunanlar, Hegel ve Marx’ın da dahil olduğunu düşündükleri “modern dönem”e, özellikle bu dönemin kilit kavramlarından biri olarak adlandırdıkları, bir yanılısamadan başka bir şey olmadığını düşündükleri “ilerleme” kavramı üzerinde durarak eleştirilerini yöneltmektedirler.

2. HEGEL

Hegel’e göre tarih ilerlemektedir. Tarihteki oluşu yönlendiren diyalektik devinim hem niteliksel hem de niceliksel bir değişim yaratmaktadır. Niteliksel değişim, devinime maruz kalanın niteliklerindeki değişmedir: devinen, yöneldiği şeyi, niteliklerini değiştirmek yoluyla kendisine uygun kılıp kendisi için iş gören bir şey haline getirir. Niceliksel değişim, devinimi gerçekleştiren açımdan ortaya çıkan sonuca ilişkindir. Devinen, devinime maruz kalanı kendine katıp kendindeki şeylerden biri yapar ve bu kendine kattığı şey kendisi için iş gören şeylerden biri olur. Böylece niceliksel bir artma, çoğalma, genişleme olur. Bu iki değişim eşzamanlıdır, iki tür değişim arasındaki ardardalık, yalnızca mantıksal ardardalıktır: devinen yöneldiği şeyi kendisi için kıldığı anda onu kendine katmış olduğundan, kendindeki şeylerden biri de yapmıştır.

Hegel’in “tarihteki ilerleme”den ya da “tinin ilerlemesi”nden sözettği yerlerde, “ilerleme” tasarımına yalnızca niteliksel bir değişimin değil, niceliksel bir artmanın da eşlik ettiği görülmektedir. Yani ilerleme, hem niceliksel hem de niteliksel bir değişimi beraberinde getirmektedir.

“tinin bu ilerlemesi salt bir sayıca çoğalma olarak kavranamaz artık”

(Hegel, 1995, 28).

“İlerlemenin bir bilinç eğitimi olması, bunun salt niceliksel bir şey olmadığını gösterir” (Hegel, 1995, 152).

Burada çözülmesi gereken sorun, tarihteki devinim ile ilerleme arasında zorunlu bir bağlantının neden kurulduğudur.

Ancak bu soruyu yanıtlayabilmek için ilkin ilerleme kavramı üstünde durmak gerekir. Hegel’e göre “ilerleme eksik olandan daha eksiksiz olana doğrudur. Böylece kendisinin kendisindeki karşıtı olarak eksik olan çelişkidir” (Hegel, 1995, 154).

Bu ilerleme kavramıyla oluşu anlamaya çalıştığımızda, ilerlediğini söylediğimiz şeyin tamlaşmaya, tamamlanmaya çalıştığını görürüz. O zaman Hegel’i gözönünde bulundurarak tarihteki ilerlemenin aslında bir genişleme olduğunu söyleyebiliriz. Tarihin devindirici gücü olan tin de kendisine yabancı olanı, karşıtı saydığını ortadan kaldırır ve amacına doğru ilerler.

Tarih Hegel’e göre belirli amaçlara doğru ilerlemektedir. Tarihin amaçlarından biri, mutlaklaşmadır. Tarih, karşıtlıkların aşılma sürecinden başka bir şey değildir: karşıtlıkların adım adım aşılması, tarihi, karşıtlarını aşan şeyin genelleştiği, mutlaklaştığı bir duruma ulaştırır. Tarihin son amacı, varacağı son nokta, bütün tikellerin tek bir genel içerisinde erimesidir. Tarihin amaçlarından biri bu mutlaklaşma durumudur.

Mutlaklaşma süreci ile kendinin bilincine varma süreci birlikte gitmektedir. Çünkü tin kendinin bilincine varırken, yani kendisi için karşıtı saydıklarını birer bilgi nesnesi kılmak için kendine dönüştürürken adım adım genişler. Tinin kendinin bilincine varmasını Hegel şöyle anlatır:

“kendini üretmek, kendini kendine nesne yapmak, kendi üstüne bilmektir tinin işi: böylece o kendi kendisi içindir... tinin kendi üstüne bilgisinin aynı zamanda gerçekleşmesini sağlar” (Hegel, 1995, 57,58).

Tarihin amaçlarından olan ve tarihin bu amaçlara doğru ilerlediği mutlaklaşma ve kendinin bilincine varma başka bir amacın hizmetindedir: bu amaç, özgürlüktür. “... tinin başka bütün özelliklerinin özgürlükten ileri geldiğini, hepsinin özgürlük ardında olup onu meydana getirdiğini öğretir

felsefe” (Hegel, 1995, 57).

Tarihteki her ilerleme, yani her tek diyalektik devinim aynı anda mutlaklaşmaya, kendi bilincine varmaya ve özgürlüğe yaklaştırır.

“Eğer amaç, tinin kendisinin bilincine varması ya da dünyayı kendine uydurması ise, bunların ikisi de aynı kapıya varır: tinin nesnelere kendisine kattığı (mutlaklaştığı) ya da tersine kavramını kendisinden meydana getirdiği, onları nesnelleştirip kendisini var kıldığı söylenebilir. Tin nesnelere kendisinin bilincindedir, bundan da mutludur, çünkü nerede nesnelere içindeki çağrıya karşılık veriyorsa, orada özgürlük vardır, eğer böylece amacını belirlemişse, tinin ilerlemesi de daha yakın belirlenimini kazanır, yani bu ilerleme salt bir sayıca çoğalma olarak kavranamaz artık” (Hegel, 1995, 75).

Aslında Hegel’in de sıklıkla belirttiği gibi, tarihin gerçek ve son amacı özgürleşmedir. Mutlaklaşma ve kendinin bilincine varma özgürlük için birer araçtır. Çünkü tin mutlaklaşmaya çalışıyorsa, özgürlüğü tanımlamak, mutlaklaştırmak için yapıyordur. “Özgürlük”, tinin başka hiçbirşey tarafından belirlenmemesi, kendisi tarafından ve kendi amacına göre belirlenmesidir. Bunun yanında tin kendini bilmeye çalışıyorsa, özgürlüğüne ulaşmak için kendini bilmeye çalışıyordur. Kendini bilirken bilincine vardığı şey yalnızca ne olduğu değil, aynı zamanda kendisinde eksik olanın ne olduğudur da. Tinin eksiklerini giderme çabası, “tarihsel kişilikler” eliyle yürütülür. Bunlar, dünyanın eksiklerinin ve tarihin amacının farkına varmış olanlardır (Hegel, 1995, 99).

Hegel’e göre tarihin ya da tarih içinde kendini açan tinin devinimlerinin amaçları, mutlaklaşma, kendinin bilincine varma ve özgürleşme idi. Bu amaçlar biçimsel olarak belirlenmiştir diyebiliriz. Bu amaçlar gerçekleştiğinde tarihin sonunun geldiğini, tarihin bittiği anın geldiğini söyleyebiliriz. Ancak Hegel’in tarihin kendilerine doğru ilerlediği amaçları biçimsel olarak belirlediği, tarihin sonunda ulaşılabilecek sistemin ne olacağıyla ilgili içerikli bir belirlemede bulunmadığı görülmektedir. Başka bir deyişle, Hegel’e dayanarak tarihin sonu fikrinden bahsedilebilir, ama bu sonun ne olduğu ya da tarihin sonu geldiğinde dünyanın nasıl olacağıyla ilgili herhangi bir belirlemeye, içerikli bir ifadeye rastlayamayız. Ancak Hegel’in tarihin bir özgürleşme süreci olduğunu, özgürleşmenin tam olarak -yöneten

ile yönetilen ya da öznel istençle genel istenç arasındaki karşıtlığı ortadan kaldırdığından ve genel istenç (devlet) tek tek tüm öznel istençlerin tatmin bulacağı bir kurum haline geldiğinden- Germen uluslarında gerçekleştiğini söylediğini (Bravo, 2004, 161), Prusya Devleti'nin en iyi devlet ve yönetim biçimi olduğunu veya uygun bir yönetim biçimi olarak anayasal monarşiyi önermesini hesaba kattığımızda, tarihin sonunda ulaşılabilecek bir sistem önerdiği düşünülebilir. Ancak o, bunları söylemekten öte, tarihin sonunda dünyanın nasıl olacağı, hakim ideolojinin ne olacağı, kurumların ve devletin nasıl biçimleneceği konusunda bir belirlemede bulunmamış, hatta bir tının yaygınlaştığı, yaşlandığı, ortaya çıkan yeni ihtiyaç ve eksikliklere cevap veremediği durumda yerini yeni bir tine bırakacağını söylemiştir. Bu bakımdan tarihin sonunda ulaşılabilecek belirli bir sistemin adını kullanmamıştır (Hegel,1995,69).

Hegel'in "tarihte ilerleme"den anladığı şey, tarihsel kişilikler aracılığıyla bulguların, halkların çalışmasıyla gerçekleştirilen ilkelerin –birbirlerinin eksikliklerini gidere gidere- gerçekleşme basamaklarıdır. Bu basamaklar irbiriyle özdeş değildir, ama birbirinden kopuk da değildir; hepsi bir öncekinin olumsuz, eksik yanlarından ortaya çıkmıştır.

Tarih bu biçimde tasarlandığında, aslında tarihin başlangıcında varolan, içeriği Hegel tarafından dile getirilmeyen tek bir ilkenin, kendindeki eksiklikleri kendini yavaş yavaş gerçekleştirerek basamak basamak giderdiğini, her gidermeyle kendisinin bilincini bir parça daha tamamladığını görürüz.

Bu ilkenin içinden geçtiği tüm basamakları bir bütün olarak tasarladığımızda, halklara egemen olan, onların düşünme ve eyleme biçimlerini belirleyen, onların çalışma aracılığıyla kendini gerçekleştirip, gerçekleştirdikleri sayesinde kendinin bilincine varan, her geçtiği basamakta kendindeki eksiklikleri gideren bir varlığın belli belirsiz bir silüetini yakalamak zor olmayacaktır. Hegel bu ilkeye "tın" adını verir. Bu, tarihsel süreçte us aracılığıyla gerçekliğe dönüşür. Us, gerçekliği oluşturan ve onun anlaşılmasını sağlayan temel unsurdur. Tarih felsefesi de tarihin us tarafından ele alınmasından başka bir şey değildir (Hegel,1991,29).

Hegel'e göre tarih, sayılan özelliklerine ek olarak, geçmişle ilgili olmakla birlikte, şimdiki çok yakından ilgilendirmektedir. Geçmiş olarak gözükten

şey, idede yitip gitmemiştir, öncesiz sonrası oradadır (Hegel, 1991,182). Bu bakış açısı, tarihsel süreci şimdide kurmayı amaçlamaktadır. Çünkü Hegel'e göre çağının çocuğu olan filozof, kendi zamanından hareketle varoluşu betimlediğinden, şimdiiyi esas almak zorundadır. Bundan dolayı, varoluşun bir parçası olan tarih de şimdi çerçevesinde kurulur; tarihin incelenmesi, şimdinin incelenmesidir.

3. MARX

Tarihte bir “ilerleme”den, tarihin belirli bir amaca doğru gittiğinden ve tamlama durumunda artık daha tam bir duruma ilişkin bir arayışın olmayacağı bir süreçten sözedenlerin görüşlerini dayandırdıkları bir diğer düşünür K. Marx'tır. Ona göre bu süreç sınıf kavgasına dayandırılarak açıklanmaktadır (Marx, 1998, 22-23). Ancak buraya geçmeden önce Materyalist Tarih Anlayışı'nın öncüllerine bakmak yerinde olacaktır.

Marx'a göre genel olarak tarihin devindiricisi, toplumun ve onu oluşturan bireylerin maddi yaşamının üretimi ve yeniden üretimi koşullarının tümüdür.

Marx, “günümüze kadarki bütün toplumların tarihi (yani bütün yazılı tarih) sınıf savaşmaları tarihidir” der. Özgür insanla köle, patrisyen ile pleb, bey ile serf, lonca ustası ile kalfa, kısacası ezen ile ezilen birbirleriyle sürekli karşı karşıya gelmişler, kimi zaman örtük kimi zaman açık, ama her seferinde ya toplumun tümüyle devrimci bir dönüşmesiyle ya da savaşan sınıfların birlikte mahvolmalarıyla sonuçlanan bir savaş sürdürmüşlerdir. Bu savaşlar tarihi ilerletmiştir. Sınıf savaşlarının tarihin ilerleyen aşamaları olarak tasarlanması, aslında tarihin bir insanlık tarihi haline getirilmesi anlamına gelir (Balibar, 2000, 31-3).

Marx, yukarıda da değinildiği gibi, tarihin ilk çağlarından beri toplumların çeşitli sınıflara bölündüğünü söyler: “Tarihin ilk çağlarında, hemen her yerde, toplumun çeşitli zümreler halinde tepeden tırnağa bir bölünmesini buluyoruz. Eski Roma'da patrisyenleri, şovalyeleri, plebleri, köleleri; Ortaçağ'da feodal beyleri, vasalları, lonca ustalarını, kalfaları, çırakları, serfleri; bu sınıfların hemen hepsinde, yine, alt derecelenmeleri görüyoruz” (Marx, 1998, 10).

Ona göre, tarih boyunca sınıf karşıtlıkları ortadan hiç kalkmadı, yalnızca, eski sınıfların yerine yeni sınıflar geçti. Bununla birlikte, Marx çağını değerlendirirken egemen sınıf olan burjuvazinin ayırıcı özelliği olarak sınıf karşıtlıklarını basitleştirmiş olduğunu belirtir. Toplum, doğrudan birbirlerinin karşısında yer alan iki büyük sınıfa bölünmüştür, bunlar burjuvazi ve proletaryadır (Marx, 1998,10). Marx, “burjuva”yla modern kapitalistler sınıfını, toplumsal üretim araçlarının sahiplerini ve ücretli emek isdihdam edenleri kasteder. Proletaryayla ise, kendilerine ait hiçbir üretim aracına sahip olmadıklarından, yaşamak için emeklerini satmak durumunda kalan modern ücretli emekçiler sınıfını kasteder.

Özetle, tüm insan tarihinin ilk öncülü, bireylerin varlığıdır. Bu nedenle Marx için saptanması gereken ilk olgu, bu bireylerin fiziksel örgütlenişleri ve bu örgütlenmenin sonucu olarak ortaya çıkan doğanın geri kalan bölümüyle olan ilişkileridir. Bu konuda Marx: “Her tarih yazımı, bu doğal temellerden ve tarih boyunca insan eyleminin bu temellerde meydana getirdiği değişikliklerden hareket etmek zorundadır” der.

İnsanlar kendi geçim araçlarını üretmeye başlar başlamaz, kendilerini hayvanlardan ayırt etmeye başlıyorlar; insanlar geçim araçlarını üretirken aslında dolaylı olarak kendi maddi yaşamlarını da üretirler. Bu üretim tarzı, o bireylerin yaşam tarzını temsil eder. O halde, insanların ne oldukları, üretimleriyle, ne ürettikleriyle olduğu kadar, nasıl ürettikleriyle de örtüşür. Marx için, demek ki, bireylerin ne oldukları, üretimlerinin maddi koşullarına bağlıdır. Ayrıca, bireyler arasındaki ilişkilerin biçimi de üretim tarafından belirlenir.

İşbölümünün gelişmesinin çeşitli aşamaları, farklı mülkiyet biçimlerini temsil eder. Mülkiyetin ilk biçimi aşiret mülkiyetidir. Bu mülkiyet biçimi, bir halkın avcılık ve balıkçılıkla, hayvan yetiştirmeye ya da en yüksek aşamada tarımla beslendiği, üretimin gelişmesinin ilk evresine karşılık gelir. Bu aşamada işbölümü az gelişmiştir ve aile içinde var olan doğal işbölümünün daha da gelişmiş biçiminden ibarettir. Bu nedenle bu aşamada toplumsal yapı ailenin genişlemesiyle sınırlı kalır: ataerkil aşiretin reisleriyle bunların altında aşiret üyeleri ve köleler.

Mülkiyetin ikinci biçimi, özellikle birçok aşiretin sözleşmeyle ya da fetih yoluyla bir kent halinde birleşmesinden ileri gelen ve köleliğin varlığını

sürdürdüğü antik komünal mülkiyet ve devlet mülkiyetidir. Bu mülkiyet biçiminde yurttaşlar sahip oldukları çalışan köleler üzerindeki iktidarlarını ancak kollektif olarak yürütürler, bu da onları komünal mülkiyet biçimine bağlar. Bu mülkiyet biçimi ve bu biçim üzerine kurulmuş toplumsal yapı, Marx'a göre, taşınmaz mülkiyet geliştiği oranda dağılır. İşbölümü, burada aşiret mülkiyetininkine göre daha gelişmiş durumdadır. Kent ile kır arasındaki karşıtlık, kentlerin çıkarlarını gözeten devletlerle kölelerin çıkarlarını gözeten devletler arasındaki karşıtlık bu mülkiyet biçiminde görülmeye başlanmıştır. Vatandaşlar ile köleler arasındaki sınıf ilişkileri de eksiksiz gelişmiştir.

Üçüncü mülkiyet biçimi, feodal ya da zümre mülkiyetidir. Antikçağ nasıl kentten ve kapladığı küçük toprak alanından geliştirse, Ortaçağ da kırdan gelişmiştir. Çıkış noktalarındaki bu farklılığı belirleyen şey, geniş bir alana yayılmış olan ve istilalar yüzünden pek artış göstermeyen nüfusun azlığıydı. Gerileme halindeki Roma İmparatorluğunun son yüzyılları ve barbarların fetihleri bir yığın üretici gücü tahrip etti: tarım geriledi, ticaret durma noktasına geldi, nüfus azaldı. Bu koşullar altında feodal mülkiyet gelişti. Aşiret mülkiyeti ve komün mülkiyeti gibi bu mülkiyet biçimi de yine bir ortaklığa dayanır; ama, bu ortaklığın karşısında, antik sistemde olduğu gibi, doğrudan üreticiler sınıfını meydana getiren köleler değil, serfleştirilmiş küçük köylüler vardır.

Feodal çağ boyunca başlıca mülkiyet, bir yandan serflerin emeğinin boyunduruk altına alındığı toprak mülkiyetine, öte yandan da küçük bir sermaye yardımıyla kalfaların emeğini yöneten kişisel emeğe dayanıyordu. Feodalizmde işbölümü az gelişmiştir. Kent-kır karşıtlığını her ülke yaşıyordu, zümreleşme çok belirgindi, ama kırdan prensler, soylular, din adamları ve köylüler biçimindeki ve kentlerde de usta, kalfa, çırak ve gündelikçinin pleb biçimindeki ayrışması bir yana, önemli bir işbölümü yoktu. Tarımda, kendi el zanaatlerine ek olarak gelişen küçük parçalı işletmecilik, işbölümünü daha da güçleştirmişti. Sanayide hiçbir alanda işbölümü yoktu.

Marx, kentler ve toprak sahibi olan soylular için büyük ülkelerin feodal krallıklar halinde birleşmelerinin bir ihtiyaçtan kaynaklandığını söyler. Bu bakımdan, egemen sınıf olan soylular her yerde başlarında bir hükümdar bulunmak üzere örgütlenmişlerdir.

Tüm bu mülkiyet biçimlerini belirleyen ve birinden diğerine geçişi sağlayan, ekonomik ilişkiler, üretim araçlarının ne çeşitten oldukları ve toplumda hangi tabakanın elinde bulunduğu. Tarih, ona göre, sınıflar arasındaki ekonomik savaşların tarihidir. Tarihte hareketi yaratan, üretim araçlarını ellerinde bulundurup sömüren ve sömürülen sınıflara bölünmüş olmasıdır. Sınıflar arasındaki çatışma en yüksek, en son noktaya burjuva ile proletarya arasındaki kesin savaşta ulaşmıştır.

Burjuva sınıfının ortaya çıkmasını sağlayan unsurlar arasında Marx, Amerika'nın keşfini, Ümit Burnu'nun dolaşılmasını, Hindistan ve Çin pazarlarını, Amerika'nın sömürgeleştirilmesini, sömürgelerle ticareti, değişim araçları ve metallerin artışı, ticareti, gemiciliğin, sanayinin gelişmesini sayar. Ona göre, feodal sanayi sistemi yeni pazarlar açıldıkça durmadan büyüyen ihtiyaçlara yetmiyordu. Onun yerini manüfaktür sistem aldı. Lonca ustalarının yerini imalatçı orta sınıf aldı ve farklı lonca birlikleri arasındaki işbölümü, tek tek her atölye içindeki işbölümü karşısında yok oldu. Bu arada pazarlar da büyümekteydi ve talepler artmaktaydı. Bu sırada buhar ve makine sanayi üretimi devrimciyleştirdi. Böylece manüfaktürün yerini modern büyük sanayi, sanayici orta sınıfın yerini sanayici milyonerler, modern burjuva sınıfı aldı.

Modern sanayinin Amerika'nın keşfiyle hazırlanan dünya pazarını yaratması ve bu pazarın ticareti, gemiciliği, kara taşımacılığını geliştirmesi sanayinin yayılmasına ve burjuvazinin gelişmesine yol açtı. Marx'a göre modern burjuvazi üretim ve değişim tarzlarındaki bir dizi devrimin ürünüdür.

Burjuvazi, siyasal egemenliği de ele geçirmiş ve modern devlette yürütme tamamen o sınıfın işlerini yöneten bir komite haline gelmiştir. Burjuvazinin siyasal egemenliği de ele geçirmesinin yanında, hakim olduğu her yerde tüm feodal, ataerkil, pastoral ilişkileri de değiştirmiştir.

Marx'a göre burjuvazi insanla insan arasında çıkardan başka bir bağ bırakmamıştır. Burjuvazi, "kişisel değeri, değişim değerine dönüştürmüş, ayrıcalıklı özgürlüklerin yerine, o biricik insafsız özgürlüğü, ticaret özgürlüğünü koymuştur". Tek sözcükle, dinsel ve siyasal yanılsamalarla maskelenen sömürünün yerine açık, utanmaz, dolaysız, kaba sömürüyü koymuştur. O, burjuvazinin ele geçirdiği meslek alanlarındaki etkisi şu

şekilde açıklar: "...burjuvazi tüm mesleklerin halelerini söküp attı. Doktoru, avukatı, rahibi, şairi, bilim adamını kendi ücretli emekçileri durumuna getirdi" (Marx, 1998, 13).

Burjuvazi sadece meslek alanlarında değişikliklere yol açmamış, üretim araçları, üretim ilişkileri ve buna bağlı olarak toplumsal ilişkilerde de değişime yol açmıştır. Marx'a göre üretimin sürekli alt üst oluşu, tüm toplumsal koşullardaki sarsıntı, belirsizlik, hareketlilik burjuva çağını öncekilerden ayırır.

Burjuvazinin değiştirdiği toplumsal ilişkilerden biri, aile ilişkilerindeki değişikliklerdir. Burjuvazi, aile ilişkisindeki duygusallığı atmış, bunun yerine para ilişkisine dayanan bir ilişki koymuştur.

Burjuvazi yine, kırsal kentten ayırmış, büyük kentler yaratmış, buralardaki nüfusu arttırmış, kırdaki nüfusun azalmasına sebep olmuştur, kırsal kentlere bağımlı kılmıştır. Bunun gibi, barbar ya da yarı barbar ülkeleri uygar olanlara, köylü ulusları burjuva uluslarına, Doğu'yu Batı'ya bağımlı kılmıştır.

Burjuvazi artık üretim araçlarının farklı ellerde olmasına daha az izin verdiği için, siyasi merkezileşmeye yol açmıştır. Ancak, toplumun elindeki üretici güçler, burjuva mülkiyet koşullarının ilerlemesine artık hizmet etmez duruma gelmiştir. Çünkü, burjuvazinin feodalizmi ortadan kaldıran silahları, şimdi kendisine dönmüş bu nedenle de kendi içinde bölünmeler yaşamıştır. Burjuvazi içinde oluşan aristokrat sınıflar arasında çıkan savaşlarda burjuvazi, proletaryaya başvurmak, onun yardımını istemek ve böylece onu siyasi alana sürüklemek zorunda kalır. Burada şu ilginç durum ortaya çıkar: proletaryaya, kendisine karşı savaşması için silahları sağlayan bizzat burjuvazidir. Burjuvazinin karşısındaki sınıflardan en devrimci olanı, proletaryadır. Çünkü sadece o modern sanayi karşısında yok olmaz.

Burjuvazinin yeni bir devrimin temelini oluşturmasıyla artık özel mülkiyet düzeninin yerine başka özel bir mülkiyet düzeni geçmeyecek, bütün üreticilerin özgürce bir araya gelmelerini örgütlemek üzere sınıf egemenliği ortadan kalkacak; burjuva toplumunda mülk edinmekten dışlanan proleterler yabancılaşmaktan kurtulacaklardır.

Tüm bunlar devrimle gerçekleşecektir. Bu devrimden sonra, üretim araçları özel mülkiyetten çıkıp kamunun malı olacaktır. Üretim araçlarının toplumsallaştırılması sayesinde, sınıf farklılıkları ortadan kalkacak, sınıfsız toplum durumuna geçilecektir.

Bu devrimi gerçekleştirecek olanlar, komünistlerdir. Komünistler, bütün ülkelerin işçi sınıfı partilerinin en ileri ve en kararlı kesimidirler: "...teorik olarak, proletaryanın geri kalan yığını karşısında, proleter hareketin yürüyüş çizgisini, koşullarını ve genel sonuçlarını açıkça anlama üstünlüğüne sahiptir" (Marx, 1998, 26-27).

Marx'ın, Korsch'un deyimiyle "devrimci gelişim kuramı"nda geçmiş dönemler ve o dönemlerdeki devrimlerden nasıl günümüz burjuvazisinin oluşumuna yol açan ileriye dönük gelişmeler olmuşsa, proleter sınıfın sosyal devrimi sonucunda sosyalist ve komünist toplum ortaya çıkacaktır (Korsch, 2000, 53-54).

Marx, komünistlerin hedeflerini şöyle sıralar: proletaryanın sınıf olarak oluşumu, burjuva egemenliğinin yıkılması, siyasal iktidarın proletarya tarafından ele geçirilmesi. Ona göre komünizmin ayırıcı özelliği, genel olarak mülkiyetin kaldırılması değil, burjuva mülkiyetinin kaldırılmasıdır, yani, sınıf karşıtıtlıklarına, çoğunluğun azınlık tarafından sömürülmesine dayanan üretme ve mülk edinme sisteminin kaldırılmasıdır. Komünist devrimle geleneksel mülkiyet ilişkilerinden sıyrılacak, proletarya egemen sınıf olacaktır.

Özetle, insanlar kendi geçim araçlarını üretmeye başlar başlamaz, kendilerini hayvanlardan ayırderler. Bu, Marx'a göre, insanların kendi fiziksel örgütlenişlerinin sonucu olan ileri bir adımdır. İnsanlar, kendi geçim araçlarını üretirken, dolaylı olarak, kendi maddi yaşamlarını da üretirler. Bu üretim tarzı, bireylerin belirli bir faaliyet tarzını, onların yaşamlarını ortaya koyan belirli bir biçimi, belirli bir yaşam tarzını temsil eder. Bireylerin yaşamlarını ortaya koyuş biçimi, onların ne olduklarını kesin olarak yansıtır. Böylece, bireylerin ne oldukları, üretimleriyle, ne ürettikleriyle olduğu kadar, nasıl ürettikleriyle de ilgilidir. Yani, bireylerin ne oldukları üretimlerinin maddi koşullarına bağlıdır. Marx'a göre bu üretim, nüfusun çoğalmasıyla ortaya çıkar. Bu da, bireylerin kendi aralarındaki karşılıklı ilişkileri varsayar, bu ilişkilerin biçimi de yine üretim tarafından belirlenir

(Marx, 1993, 39, 40).

Üretim ve bireylerin ilişkileri çeşitli işbölümü ve mülkiyet biçimlerinin ortaya çıkmasına neden olmuştur. İşbölümünün gelişmesinin çeşitli aşamaları, farklı mülkiyet biçimlerini temsil eder. Yani, işbölümünün her yeni aşaması, çalışmanın konusu, aletleri ve ürünleri bakımından bireylerin kendi aralarındaki ilişkileri de belirler (Marx, 1993, 40). Tarih, mülkiyet biçimlerine uygun olarak ayrılmış sınıfların birbiriyle çatışmasıyla ilerler.

Marx, düşüncelerini büyük ölçüde Hegel'in düşüncelerine karşı çıkararak geliştirmiştir. Hegel, tarihsel ve toplumsal sorunları kavramlardan hareketle çözümlenmeye çalışırken, Marx toplum sorunlarını kavramlaştırarak ele almıştır. Marx, Hegel'in olayları tarihsel süreç içinde değerlendirmesini her ne kadar hayranlıkla kabul etmiş olsa da, Hegel'in tarihe ilişkin fikirlerinin başaşağı durduğunu belirterek, onu ayakları üstünde duracak biçimde değiştirmeye çalışacağını söylemiştir (Marx, 1976, 36-37). Marx'ın kuramının tarih temelli oluşunun başlıca nedenlerinden biri, Hegel'in tarih anlayışı olduğu söylenebilir. Çünkü Marx'ın kuramı da tarih temelli bir biçimde ortaya çıkmıştır, ancak Hegel'in tarih anlayışıyla Marx'ın tarih anlayışı arasında köklü farklar vardır.

Hegel'e baktığımızda da Marx'a baktığımızda da tarihsel sürecin sonlanacağına ilişkin tasarımları olduğunu rahatlıkla dile getirebiliriz. Ancak Marx, tarihin sonunda nasıl bir düzenin olacağıyla ilgili ayrıntılı bir çalışma yapmasına karşın, Hegel sadece biçimsel belirlemeler yapmıştır, tarihin sonunda nasıl bir düzende yaşayacağımız söylenmemiştir

4. FUKUYAMA

Tarihin belirli bir amaca doğru ilerlediğini, amaca ulaşıldığında tarihin sonuna gelineceğini açıkça iddia edenlerden birisi olan F. Fukuyama görüşlerini Hegel'e dayandırarak ortaya koymuştur. Fukuyama'ya göre tarih, tıpkı Hegel ve Marx'ın düşündüğü gibi, belirli bir amaca doğru ilerleyen ve amaca ulaşıldığında, yeni ve en iyi düzeni bulma çabası biteceğinden duracak olan bir süreçtir. Fukuyama'ya göre bu son nokta liberal demokrasidir. Çünkü, ona göre bu düzen insan doğasına en uygun düzendir. Bu düzen içinde insanlar başkalarınca "kabul görmek" için

verdikleri mücadeleye bir son verirler, çünkü bu düzen içinde her zaman “kabul görürler”. Fukuyama bu görüşlerini A. Kojeve yorumundan okuduğu Hegel’den devşirdiğini söyler (Fukuyama, 1999a, 16). Ona göre Hegel’deki köle-efendi diyalektiği “kabul görme mücadelesi”ni en iyi betimleyen çelişkidir. Fukuyama’ya göre Hegel’deki köle-efendi diyalektiği, Fransız ve Amerikan Devrimleriyle ortadan kalkmıştır. Zaten, Fukuyama’ya göre, tüm demokratik devrimler efendi ile köle arasındaki farkı ortadan kaldırmaya hizmet etmişlerdir. Bu devrimler sonunda efendiler köle, köleler efendi olmuş, böylece efendi-köle ilişkisindeki eşitsiz kabul görmenin yerini karşılıklı kabul görme almıştır.

Fukuyama, Hegel’in çağdaş liberal demokrasi anlayışına sahip olduğunu iddia eder. Zaten bu nedenle kendisinin tarihin, liberal demokrasiye ulaştığında sonuna gelineceğini düşündüğünü söyler.

Fukuyama’ya göre Hegel, tarihin mutlak bir anda –ulaşabileceği- en son noktaya ulaştığını düşünüyordu (Fukuyama, 1999a, 15). Fukuyama’nın Kojeve yorumundan okuduğu Hegel’e göre Jena Savaşı’ndan sonra eşitsiz kabul görme yerini karşılıklı kabul görmeye bıraktığı için, tarihin sonuna geldiğimize işaret eder. Çünkü insanlık bu noktada Fransız Devrimi’nin ilkelerini yaşama geçirmişti. Her ne kadar 1806 yılından sonra köleliğin ve köle ticaretinin kaldırılmasından işçilere, kadınlara, zencilere ve diğer azınlıklara çeşitli hakların verilmesine kadar yapılacak daha pek çok iş var idiyse de liberal demokratik devletin temel ilkeleri daha ileri götürülemez. Bu yüzyılda yaşanan iki büyük dünya savaşı ve daha sonra yaşanan devrimler ve ayaklanmalar bu ilkelerin daha geniş coğrafyalara yayılmasını sağlamıştır. Kojeve ve Fukuyama’ya göre liberalizmin ilkeleri, uygulanabilirliğini ve yaşanırılığını savaş sonrası dönemdeki Batı Avrupa ülkelerinde bulmuştu.

Fukuyama’ya göre Hegel için Fransız ve Amerikan Devrimleri ile tarihin sonuna gelinmiştir demiştik, çünkü tarihsel süreci (kabul görme mücadelesi aracılığıyla) ilerleten özlem, evrensel ve karşılıklı kabul görmeyle belirlenen bir toplumun oluşmasıyla karşılanmıştı. “Toplumsal kurumların başka hiçbir şekilde bir araya gelmesi bu özlemi tatmin etmeye daha uygun değildir” ve bu nedenle artık başka ilerici tarihsel değişiklikler sözkonusu olmayacaktır (Fukuyama, 1999b, 14).

Günümüzde hükümet sistemi olarak liberal demokrasinin meşruluğu üstüne dünya çapında dikkate değer bir uzlaşa sağlanmıştır, aynı zamanda monarşi, faşizm, son zamanlarda da komünizm gibi rakip yönetim biçimleri liberal demokrasiye yenik düşmüştür. Fukuyama sadece bu görüşleri ileri sürmekle kalmaz, liberal demokrasinin “insanlığın ideolojik evriminin son noktası” olduğunu ve “sonul insani hükümet biçimini” temsil ettiğini düşünür. Buna göre liberal demokrasi “tarihin sonu”dur (Fukuyama, 1999b, 7). Önceki hükümet biçimleri, eninde sonunda kendi çöküşlerine yol açan büyük eksikliklere ve akıl dışı özelliklere sahipken, liberal demokrasi çarpıcı bir şekilde bu tür iç çelişkilerden uzaktır. Liberal demokrasi bu yanılla ulaşılabilecek ve ulaşıldığında tarihin duracağı son noktadır. Bu son noktayı dile getirirken Fukuyama, artık büyük ve önemli olayların olmayacağını öne sürmediğini, sadece ulaşılabilecek düzenler arasında en tam olanına ulaşıldığından, yeni bir düzen arayışı anlamında tarihin sonuna geldiğimizi söyler (Fukuyama, 1999b, 8).

İlerleyen ama insan doğasına en uygun düzen bulunduğu düzen arayışı bakımından duracak olan tarihten ne anlamaktadır Fukuyama? Tarih, “tüm zamanların tüm insanların deneyimlerini kapsayan eşsiz ve bağlantılı bir evrim sürecidir” (Fukuyama, 1999b, 8). Fukuyama bu tarih anlayışının Hegel’in anlayışıyla yakından ilgili olduğunu düşünür.

Hegel ve tarih görüşünü Hegel’den devralan Marx da tarihe bir evrim süreci olarak bakmakta ve bir son tasarlamaktadırlar. Hegel ve Marx toplumların köleliğe ve tarıma dayanan ilkel toplumdaki başlayarak teokrasi, monarşi ve feodal aristokrasinin çeşitli biçimlerinden geçerek modern liberal demokrasiye ve teknik ilerlemece belirlenen kapitalizme kadar giden bir ilerleme ve gelişme gösterdiğini kabul ederler. Ancak Fukuyama bu iki filozofa göre ilerleme ve gelişmenin sonsuza kadar sürüp gitmeyeceğini, onların tarihin duracağı son bir nokta tasarladıklarını söyler.

Onlar daha çok, insanlık en derin özlemlerine uygun düşen bir toplum biçimine ulaştığında gelişmenin sona ereceğini kabul ediyorlardı. Yani her iki düşünür de tarihin sonunu varsayıyordu. Hegel için bu liberal devlet, Marx için komünist toplumdur. Bununla, doğum, yaşam ve ölümün doğal çevriminin sona ereceğini, artık büyük olayların meydana gelmeyeceğini, gazetelerin çıkmayacağını ve bunların haberlerini vermeyeceğini kastetmiyorlardı. Her ikisi de daha çok büyük sorunların sonul olarak

çözüleceğinden temel ilke ve kurumların gelişmesinde daha fazla ilerleme olmayacağı görüşündeydi (Fukuyama, 1999b, 8).

Tarih, belirli bir amaca doğru ilerleyen ona ulaşıldığında duracak bir süreçtir. Bu son nokta iktisat alanında liberal ekonomi, siyasi alanda liberal demokrasidir. Tarihin bu amaca doğru ilerlediğinden bahsetmek iki bakımdan anlamlıdır: bunlardan ilki, ekonomik; ikincisi kabul görme mücadelesi bakımındandır.

Yirminci yüzyılın son çeyreğinde ister sağcıların otoriter askeri diktatörlükleri ister solcuların komünist totaliter sistemleri sözkonusu olsun, en dikkate değer gelişme, dünyanın çok güçlü görünen diktatörlüklerinin kendilerini temelden sarsacak zayıflıklar göstermesidir. Latin Amerika'dan Doğu Avrupa'ya; Sovyetler Birliği'nden Yakın Doğu ve Asya'ya kadar birçok yerde güçlü oldukları varsayılan hükümetler son otuz yılda ardarda düşmüşlerdir. Bunların yerine "her durumda istikrarlı liberal demokrasiler geçmemiştir, ancak dünyanın dört bir yanındaki farklı bölge ve kültürlerin hepsinin önünde tek açık ve net politik hedef olarak liberal demokrasi durmaktadır" (Fukuyama, 1999b, 9). Liberal ekonomik ilkeler, serbest piyasayı genişletmiş, bu da gerek gelişmiş sanayi ülkelerinde gerekse daha İkinci Dünya Savaşı öncesinde yoksul Üçüncü Dünya'ya dahil olan ülkelerde eşî görülmedik maddi bir refaha yol açmıştır.

Liberal ekonomi daha fazla politik özgürlük yönündeki global gelişmeyi hazırlamakla birlikte, liberal ekonomiyle kazanılmış olan ekonomik özgürlük, politik özgürlüğü izlemiştir. O halde tarihin daha fazla özgürlük alanlarının açıldığı bir noktaya doğru ilerlediğinden bahsetmek anlamlıdır. Tarihin belirli bir amaca doğru ilerlemesini sağlayan mekanizma olarak modern doğa bilimini kabul eder Fukuyama.

Tarihin ilerlediğini ekonomiye dayanarak iddia etmenin temelinde modern doğa biliminin gelişmesi yatar. Bu, toplumsal değişimin saf ekonomik yorumudur. Şöyle ki, modern doğa biliminin gelişmesi, teknik alanda pek çok değişikliğe yol açmıştır. Teknik alandaki gelişmeleri ateşleyen de silah teknolojisinde en ileri düzeyde olma isteğidir. Bu gelişmeler hem silah sanayini etkilemiş hem de ekonomik üretim olanakları artmıştır. Bu artışı Fukuyama, meyve sıkacağı, elektrikli su ısıtıcısı gibi hayatımızı kolaylaştıran ve zaman kazandıran aletlerin varlığını göstererek kanıtlamaya

çalışır.

Öyleyse modern doğa biliminin gelişmesi, hem teknolojik ilerlemelere yol açması bakımından ülkelere askeri yararlar getirmiş hem de “ekonomik üretim olanaklarında yeni bir ufuk sağlamıştır”. Teknoloji, sürekli artan insan istek ve ihtiyaçlarının karşılanmasını olanaklı kılmıştır. Böylece tarihsel kökenlerinden ve kültürel miraslarından bağımsız olarak bütün toplumlar arasında bir homojenleşmeye doğru gidilmiştir. Ekonomik modernleşme sürecinden geçen tüm ülkeler kaçınılmaz olarak birbirlerine benzer hale gelmektedir. Yani, ulusal birliğe, merkezileşmiş iradeye, kentlere ihtiyaç duymakta; aşiretler, dinsel topluluklar ve aileler gibi geleneksel-toplumsal örgütlenmelerin yerine, işlevsellik ve verimlilik ilkelerine dayalı ekonomik açıdan akılcı örgütlenmeler geçirmek, yurttaşları için iyi bir eğitim sağlamak zorunda kalmaktadırlar (Fukuyama, 1999b, 11).

Modern doğa bilimi tarihsel ilerleme için bir hareket ettirici olarak kabul edildiğinde, tarihsel değişimin özü ve modern toplumların artan tekdüzeliği oldukça iyi açıklanabilmektedir. Ancak bu yaklaşım demokrasi olgusu için yeterli bir açıklama sunmamaktadır. “Dünyanın en gelişmiş ülkelerinin aynı zamanda en başarılı demokrasiler olduğu kuşkusuzdur. Ama modern doğa bilimi bizi liberal demokrasinin Vaad Edilmiş Topraklarının eşğine kadar getirmekte, bu kapıdan içeri girmemizi sağlamamaktadır” (Fukuyama, 1999b, 11). Gelişmiş sanayileşmenin liberal demokrasiyle sonuçlanmasını gerektirecek ekonomik bakımdan zorlayıcı bir neden yoktur. Birçok durumda otoriter devletler demokratik ülkelerden çok daha yüksek ekonomik büyüme oranlarına ulaşmaktadır.

Tarihin amaca yönelik bir gidişi olduğunu temellendirme yolundaki ilk denememiz, demek ki kısmen başarılı olmuş durumdadır. Çünkü bizim ‘modern doğa biliminin mantığı’ olarak adlandırdığımız şey, toplumsal değişimin saf ekonomik bir yorumudur, ama bu Marksist varyantın tersine, sonul bir sonuç olarak sosyalizme değil, kapitalizme yol açmaktadır. Modern doğa biliminin mantığı dünyamızdaki birçok olguyu aydınlatmakta; gelişmiş demokrasilerin yurttaşları olarak geçimimizi köylüler gibi neden topraktan elde etmek zorunda kalmayıp, genel olarak büroda kazandığımızı, neden kabile ya da aşiret mensubu değil de, daha çok sendika ve meslek örgütlerinin üyesi olduğumuzu, neden bürokratik bir amirin otoritesine bir rahibinkinden daha çok saygı gösterdiğimizi ve

neden okuyup yazabildiğimizi ve ortak bir ulusal dil konuşabildiğimizi açıklamaktadır (Fukuyama, 1999b, 11-12).

Ancak insan sadece ekonomik bir varlık olmadığı için tarihin saf ekonomik yorumu eksik ve yetersizdir. Bunlar bazı insanların neden demokrat olduklarını, yani neden halk egemenliği ilkesini ya da insan hakları çiğnenmesin diye hukuk devleti ilkelerini tercih ettiklerini açıklamaya yetmez. Bunu gözönünde bulundurarak Fukuyama “insanı bir bütün olarak ele almayı” deneyeceğini söyler. Bu amaçla da Hegel’e dayanarak “kabul görme mücadelesi”ni ele almaya girişir.

Fukuyama’ya göre Hegel’de insanı hayvandan ayıran bir özellik vardır, o da insanın “kabul görmek istemesi”dir. Bunu Hegel’de en iyi efendi-köle diyalektiğinde görürüz. Fukuyama’ya göre Hegel’deki efendi-köle arasındaki çekişme besin, barınak ya da güvenlikle ilgili değil, tamamen itibar görmeyle ilgilidir. Bu nedenle de insan özgürlüğünün ilk görünüşü burada ortaya çıkar.

Tarihin ilerlediğini kabul görme mücadelesine dayanarak iddia etmek, insan ruhunu incelemekle mümkün olmuştur Fukuyama için. Kabul görme ihtiyacının Platon’dan etkilenecek ruhun duygu ya da thymos olarak adlandırdığı bölümüyle ilgili olduğunu söyler. Tıpkı Platon gibi Fukuyama da insan ruhunu üç bölüme ayırır: arzulayan yan, irade yanı ve akıllı yan. İrade yanı, diğer iki yan arasında ilişki kurar ve bunları dengeler. “kabul görme” isteği, insanın arzulayan yanıyla yani *thymos*uyla ilgilidir. İnsanlar kendilerinden konumca aşağıdakilerden –uşaklardan, kölelerden- kabul görürler, ancak bu yetersizdir. Çünkü insanların ekonomik düzeyleri arttıkça daha yüksek düzeyde eğitim almaya başlarlar; bu nedenle de artık daha fazla zenginlik değil, konumlarının, ekonomik ve eğitim düzeyi kendilerinden daha yüksektekilerce –efendilerce- tanınmasını, kabul görmesini isterler. Çalışma, kabul görme araçlarındandır. Fukuyama’ya göre bunun farkına varmış olan Japonlar ve Protestanlar sürekli çalışırlar.

İnsan kendi değerinin veya kendisinin değerli bulduğu insanların, nesnelerin ya da ilkelerin değerinin kabul görmesine ihtiyaç duyar. Kendine belli bir değer biçme ve bu değer kabul edilmesini talep etme, kendine saygı olarak adlandırılır. Kendine saygı ruhun thymos olarak adlandırılan bölümünden kaynaklanır. İnsan, belli bir değere sahip olduğuna inanır ve

başkaları kendisine daha az değerliymiş gibi davrandığında öfke duyar, kendi özsaygısına uygun şekilde yaşamazsa utanç duyar, kendi değerine uygun değerlendirildiğinde gurur duyar. Kabul görme ihtiyacı ve buna bağlı olan öfke, utanç, gurur gibi duygular, insanların politikada önemli rol oynayan özellikleridir, aynı zamanda tarihin itici güçleridir (Fukuyama, 1999b, 13).

Fukuyama'ya göre Hegel'deki efendi-köle ilişkisi insanlık tarihinde çokça görülmüştür. Ancak efendi-köle ilişkisi sonuçta ne efendilerde ne de kölelerde kabul görme ihtiyacını tatmin edebildi. Köle, doğal olarak hiçbir şekilde bir insan varlığı olarak kabul edilmedi, efendinin elde ettiği kabul görme de yeterli olmadı. Çünkü bu, öteki efendilerden değil, kölelerden geliyordu. Aristokratik toplumlarda yetersiz bir kabul görmenin mevcut olmasının getirdiği hoşnutsuzluk bir çelişki yarattı ve tarihi bu ilerletti. Liberal ekonomiler bu karşılıklı kabul görme ihtiyacını karşılamak için çok uygundurlar. Zaten liberal ekonomiler sadece liberal ekonomik ilkeler sayesinde ayakta durmaz, thymos biçimlerine de ihtiyaç duyar, kabul görme isteği de buna bir örnektir. Kabul görme uluslararası politikada da etkilidir. Yani efendi köle ilişkisi devletler düzeyinde de tekrarlanır. Liberal demokrasilerde başkalarından daha çok kabul görmenin yerini eşit değerli olarak kabul edilme alır. Bu nedenle liberal demokrasiyle yönetilen bir dünyada devletler birbirlerini karşılıklı olarak kabul edecekler ve savaş eğilimi daha az olacaktır.

Ancak ekonomik gelişme tek başına Hitler, Moussoluni gibi diktatörlerin ortaya çıkmasını engelleyemez. Bunun ancak ekonomik gelişmeyle birlikte ahlaki gelişmenin de olduğu düzenlerde önüne geçilebilir.

İnsanlık tarihinin amaca yönelik gidişinden bahsetmek, hem ekonomik bakımdan hem de kabul görme mücadelesi bakımından anlamlıdır. Bu nedenle Fukuyama için liberalizmin komünizm ve faşizme göre daha uygun bir düzen olduğu açıktır. Ancak yine de liberalizmin kimi eksiklikleri vardır, bunları incelemek demokrasi gereğidir.

5. SONUÇ

İlerleme bir amacı varsayıldığından, bu amaç gerçekleştiğinde, ilerleme de son bulacaktır. Tarihte bir ilerlemenin olduğunu kabul eden Hegel’de de tarih son bulacaktır; bunu Hegel’in kendisinden başka Anderson da belirtmiştir (Anderson, 2003,391). Ancak Hegel, son’a ilişkin belirli bir düzen tasarlamak yerine, onu şimdi’nin *olumsuzlanması* olarak düşünmektedir. Bu nedenle ‘tarihin sonu’, içeriği önceden kestirilemez bir durumdur. Aynı biçimde Marx da insanlığın önüne bir amaç koymuş ve tarihin buna göre ilerlediğini söylemiştir. Bu amaç, sınıfsız topluma ya da komünizme ulaşmaktır

Tarihte “ilerleme”ye dayanan süreci ele alan tüm bu düşünürler, belirli bir “son” tasarlamışlardır. Bu düşünürlere göre ilerleme birikimli bir süreçtir, ancak bu sonsuza kadar gidecek bir süreç değildir. Eksikliklerle kişiler ve gruplar arasındaki çatışmalar giderildiğinde bu süreç sona erecektir. Gerçi Hegel’de, “son”a ilişkin görüşlerini ele aldığımız diğer iki düşünür gibi içerikli bir ifade yoktur. O da tarihin sonunu tasarlamakta, ancak bunun nasıl olduğunu söylememektedir. Yani, tarihin sonuna geldiğimizde hakim ideolojinin veya düzenin ne olacağına ilişkin bir ifade yoktur.

Buna karşın Marx ve Fukuyama’da eksikliklerin giderileceği, insan doğasına en uygun düzenin sağlanacağı, artık daha iyi bir sistem arama çabasının duracağı bir son’u imleyen içerikli ve belirli ifadeler vardır: bu, Marx’da komünizm, Fukuyama’da liberalizmdir. Bunlara göre kurumların, devletin, yönetimin nasıl olacağı, gündelik hayatın, ekonomik ve sosyal ilişkilerin nasıl belirleneceği ayrıntılı biçimde anlatılmıştır. Hem Marx hem de Fukuyama öncelikle iktisadi ve siyasi kaygılardan hareketle tarihi çalışma konusu yapmışlardır. Bunun sonucu olarak da içerikli ve kesin ifadelerle gelecek tasarımlarında bulunmuşlardır. İkisi de tarihin kendisine doğru ilerlediğini varsaydıkları amacın nasıl gerçekleşeceğini basamak basamak ve iddialarını destekleyecek tarihsel olaylardan yararlanarak anlatmışlardır. Ancak Hegel, tarihsel ilerlemeleri ve son bulacağı anları sadece biçimsel olarak betimlemekle yetinmiştir. Bu nedenle Marx ve Fukuyama’da başta konulan amaca uygun olarak ilerlemenin olduğu tek bir hat ve tek bir ideal durum tasarımı varken, Hegel’de bu, bir defalık değil, sürekli olacak bir döngü olduğu için, biçimsel bir anlatım vardır. Bu bakımdan Hegel’in tarih felsefesinde köken, amaç, ilerleme ve yasa kavramları belirleyicidir. Ancak

Marx ve Fukuyama'da bu döngüsellik yoktur.

KAYNAKÇA

ANDERSON, Perry. (2003). “Tarihin Sonları” Tarihten Siyasete Eleştiri Yazıları. (Çev. Simten Coşar), İletişim Yayınları, İstanbul.

BALIBAR, Etienne. (2000). *Marx'ın Felsefesi*, (Çev. Ömer Laçiner). İstanbul, Birikim Yayınları.

BRAVO, Hamdi. (2004). “Hegel’in Tarih Tasarımında Özgürlük ve İlerleme”, *Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 21.Cilt, 153-164.

HEGEL, G. W. Friedrich. (1995). *Tarihte Akıl*, (Çev. Önay Sözer). İstanbul, Kabalıcı Yayınevi.

HEGEL, G. W. Friedrich. (1991). *The Encyclopaedia Logic*, Part I (Trans. T.F. Geraets, W.A. Suchting, H.S. Harris). Cambridge, Hackett Publishing Company.

FUKUYAMA, Francis. (1999a). *Tarihin Sonu mu?*, (Çev. Cemal Aydın). Ankara, Vadi Yayınları.

FUKUYAMA, F. (1999b). *Tarihin Sonu ve Son İnsan*, (Çev. Zülfü Dicleli). İstanbul, Gün Yayıncılık.

MARX, K. (1976). *Ekonomi Politüğün Eleştirisine Katkı*, (Çev. Sevim Belli). Ankara, Sol Yayınları.

MARX, K. (1993). *1844 Elyazmaları*, (Çev. Kenan Somer). Ankara, Sol Yayınları.

MARX, K. (1998). *Komünist Manifesto*, (Çev. Yayın Kurulu). Ankara, Sol Yayınları.

KORSCH, Karl. (2000). *Marksist Kuram ve Sınıf Hareketi*, (Çev. Mehmet Okyayauz). Ankara, Doruk Yayıncılık.

